

DE BETEKENIS VAN WOORDEN

Hedde Zeijlstra

De betekenis van woorden

Het Nederlands van nu – deel 1

© Hedde Zeijlstra 2023
Alle rechten voorbehouden
Omslagontwerp Stroomberg
Foto auteur © Koos Hageraats
NUR 616
ISBN 978 90 284 5176 6
www.wereldbibliotheek.nl

Inhoud

Inleidende woorden 7

KLEINE WOORDEN, GROTE BETEKENISSEN 9

- 1 Hebben of zijn? 11
- 2 Odd *men* out 14
- 3 Met kleine stapjes vooruit 16
- 4 Het redelijk alternatief 18
- 5 Hoe kunnen we beleefd blijven? 21
- 6 Hoe gedraagt *zich* zich? 24

EEN WERELD AAN BETEKENIS 27

- 7 Er is een wereld... 29
- 8 Uw bevel is mij een wens 32
- 9 Aan een half woord genoeg 34
- 10 Snap je wat ik bedoel? 37
- 11 Een ander land 39

LOGISCH GESPROKEN... 41

- 12 Iemand, niemand, iedereen 43
- 13 De Koeterwaal 46
- 14 Nevernootniet 49
- 15 Een genderneutraal voornaamwoord 52
- 16 Mooi rood is niet lelijk 55

GOEDE COMBINATIES 59

- 17 Over het lopen van Marie 61
- 18 The sound of silence 64
- 19 Waarin een klein mens groot kan zijn 66
- 20 De helaasheid van Sywert van Lienden 69
- 21 Geen gezeik, iedereen rijk! 72
- 22 Nieder woord bestaat 75

STEL JE VOOR 79

- 23 Een kwestie van smaak 81
- 24 Voetbal *je*? 84
- 25 Laten we het over de toekomst hebben 87
- 26 De koning van Frankrijk 90
- 27 De man die zijn vrouw voor een hoed hield 93
- 28 Da's logisch, toch? 96

NET EVEN ANDERS 99

- 29 Zo ingewikkeld hoeft dat niet te zijn 101
- 30 It takes three to tango 104
- 31 Voer eendjes, geen oorlog! 107
- 32 Het schaap met vijf poten en de kat zonder staart 110
- 33 De kameleon 113

EEN TANDJE ERBIJ 117

- 34 Mien, Mien, Mien, heb jij mijn eenhoorn soms gezien? 119
- 35 Belangrijke vragen 122
- 36 Op zoek naar de verloren tijd 125
- 37 Balletje-balletje 128
- 38 Houd je van vlees, dan braad je in Croma! 131
- 39 Alle kinderen zijn toch hetzelfde 134
- 40 Optreden of aftreden 137

En een woord tot slot 141

Inleidende woorden

Woorden hebben betekenis. Ze verwijzen naar mensen, dingen of gebeurtenissen, naar het verleden of naar het heden, naar wat mogelijk of zelfs noodzakelijk is, naar wat verwacht is of onverwacht, naar iets wat eeuwig kan duren of wat in een seconde weer voorbij is.

Toch gebruiken we in de regel geen losse woorden om onze gedachten, gevoelens of wensen uit te drukken. Daarvoor gebruiken we meestal zinnen. Het zijn hele zinnen die we gebruiken om met een ander te communiceren of om onze diepste gedachten of verborgen verlangens toe te vertrouwen aan het papier. Soms zijn die zinnen heel kort. Er zijn zelfs zinnen die uit een enkel woord bestaan, bijvoorbeeld: *Ga!* Veel vaker zijn die zinnen langer en kunnen ze zelfs uit verschillende hoofd- en bijzinnen bestaan.

Zinnen hebben dus betekenis. En de betekenis van een zin volgt natuurlijk uit de betekenis van de woorden in die zin. Dat is een eeuwenoud principe dat aan alle talen ter wereld ten grondslag ligt. Maar hoe die betekenis precies volgt, is vaak onduidelijk. Zo kunnen we een verleden tijd gebruiken zonder het over het verleden te hebben (*Was jij nu maar bij mij!*), en de tegenwoordige tijd om het over de toekomst te hebben (*Morgen regent het*). Ook is het lang niet altijd duidelijk wat een woord precies betekent. Veel Neerlandici hebben zich het hoofd gebroken over de betekenis van woorden zoals *toch* of *maar*. Bovendien hebben sommige woorden een veel abstractere betekenis dan we denken. Woorden als *kunnen* en *moeten* gaan niet zozeer over mogelijkheden of verplichtingen, maar

drukken zogenaamde mogelijke werelden uit. En om de betekenis van woorden als *iemand* en *iedereen* goed te begrijpen, moet je zelfs de wiskunde in duiken.

Wat woorden en zinnen precies betekenen is een heel vakgebied, soms ook wel semantiek genoemd. Vaak geldt dat als een moeilijk vakgebied, omdat het niet alleen inzichten gebruikt uit de taalkunde, maar ook uit de filosofie, wiskunde en logica. Maar het is ook een machtig interessant gebied dat niet alleen voor ingewijden toegankelijk zou moeten zijn. Daarom neem ik u in dit boekje mee in de wondere wereld van de semantiek. In korte stukjes bespreken we wanneer Mark Rutte met Linda de Mol trouwt, waarom mannelijke voornaamwoorden al lang en breed zijn afgeschaft, en wat mogelijke en onmogelijke woorden zijn.

Een eerste kennismaking met de betekenis van woorden. Een kennismaking met het Nederlands van nu!

KLEINE WOORDEN, GROTE BETEKENISSEN

Sommige woorden gebruik je dagelijks, zonder precies te weten wat ze betekenen. Dat geldt vooral voor allerlei kleine woordjes. Bijvoorbeeld *men*. Waarom zeg je soms *men* en soms *je*? Wanneer hoor je *u* te zeggen? Waarom gaat het ene voltooid deelwoord met *hebben* en het andere met *zijn*? En neem woorden als *toch*, *maar* of *zelfs*. Je gebruikt ze heel vaak, maar bijna niemand weet wat ze precies betekenen. U binnenkort wel. Net als de betekenis van *zich* in *zich vergissen*. En waarom gebruiken de Fransen eigenlijk het woord *voetstap* als ze *niet* bedoelen?

Hebben of zijn?

Er zijn van die dingen in taal die je onbewust altijd goed aanvoelt maar waarvan lang niet duidelijk is waarom dat zo is. Dat geldt bijvoorbeeld voor de keuze tussen *hebben* en *zijn* met een voltooid deelwoord:

Hij *heeft* een boek gekocht
 Marie *heeft* taart gegeten
 Hans *is* naar Amsterdam gekomen
 De vaas *is* gevallen
 Zij *hebben* gedanst

Gekocht, *gegeten* en *gedanst* zijn voltooid deelwoorden die je met *hebben* combineert; *gekomen* en *gevallen* combineer je met *zijn*. Dat betekent dat *kopen*, *eten* en *dansen* een eigenschap moeten hebben die bij *komen* en *vallen* ontbreekt, en andersom natuurlijk. Om te achterhalen hoe dat zit, kunnen we het beste naar het onderwerp kijken.

In talen als het Nederlands heeft iedere zin een onderwerp. Op school leer je dat het onderwerp de handeling uitvoert en het lijdend voorwerp die handeling ondergaat. In de eerste zin is *hij* degene die de handeling van het kopen uitvoert en is *een boek* hetgeen gekocht wordt. Je kunt het ook op een andere manier aantonen, namelijk door van het werkwoord een zelfstandig naamwoord te maken. De betekenis van de zin *Hij koopt een boek* kun je ook overbrengen door te zeggen: *Hij is een koper van een boek*, net als *Marie eet taart*

vrijwel hetzelfde betekent als *Marie is een taart-eter*. In zinnen met een onderwerp en een lijdend voorwerp is het onderwerp dus de handelende persoon. Het is moeilijk tegenvoorbeelden hiervoor te vinden (hier ligt een uitdaging, lezer...).

Maar hoe zit het met werkwoorden die in tegenstelling tot *kopen* of *eten* geen lijdend voorwerp hebben, zoals *dansen* of *vallen*? Daar liggen de zaken wat ingewikkelder. Bij sommige van dit soort werkwoorden voert het onderwerp nog steeds een handeling uit. Bij *Zij dansen* bijvoorbeeld zijn *zij* degenen die dansen. Ook kun je zeggen: *zij zijn dansers*. De rol van het onderwerp is in *Hij koopt een boek* en *Zij dansen* hetzelfde. In beide gevallen is het onderwerp de uitvoerder van de handeling die door het werkwoord wordt aangegeven.

Maar bij *vallen* en *komen* ligt dat heel anders. Je kunt niet zeggen dat die vaas *een valler* is. Als de vaas gevallen is, heeft die vaas dat vallen niet zelf uitgevoerd of veroorzaakt. Het is veel waarschijnlijker dat je dat zelf hebt gedaan, of een andere huisgenoot of de kat (een groot voordeel van een kat is dat je die van bijna alles wat misgaat de schuld kunt geven). Nu geldt dat misschien niet voor alle gevallen van vallen. Bij *Kees is in de gracht gevallen* kan het natuurlijk zo zijn dat hij er bewust in is gesprongen. Maar dat hoeft niet zo te zijn. Je kunt er ook per ongeluk in vallen, en, sterker nog, als je zegt dat Kees in de gracht is gevallen, lijkt je zelfs te suggereren dat het niet expres was. Anders had je wel gezegd dat Kees de gracht in is gesprongen.

Datzelfde geldt voor een werkwoord als *komen*. Bij een zin als *Hans komt naar Amsterdam* is Hans er misschien wel verantwoordelijk voor dat hij Amsterdam bereikt, maar dat wil nog niet zeggen dat hij daarvoor zelf de noodzakelijke actie uitvoert. Als hij met de trein komt, is het eerder de machinist die de handeling uitvoert, en met de auto hoeft hij ook niet de chauffeur te zijn. Het is zuiverder om te zeggen dat Hans de handeling van het komen heeft ondergaan, net als de vaas het vallen. En voor wie nog niet overtuigd is: je kunt niet zeggen dat Hans een komer is.

Blijkbaar hebben sommige werkwoorden een onderwerp dat een handelende persoon is, en andere werkwoorden een onderwerp dat die handeling ondergaat. En het is precies dat onderscheid dat bij voltooidde deelwoorden de keuze bepaalt tussen *hebben* en *zijn*. Werkwoorden waarvan het onderwerp de handeling ondergaat, gaan met *zijn*, andere werkwoorden met *hebben*.

Bij sommige werkwoorden kun je dat verschil zelfs heel mooi zien. *Fietsen* lijkt een typisch werkwoord waarvan het onderwerp een handelende persoon is. Als Kim fietst is Kim een fietser. Je zegt dus ook: *Kim heeft gefietst*. Maar bij een zin als *Kim is in de sloot gefietst* gebruik je plotseling *zijn*. De zin *Kim heeft in de sloot gefietst* heeft een heel andere betekenis. De reden voor het gebruik van *zijn* hier is dat je meestal niet bewust de sloot in fietst. Ook al ben je nog zo'n goede fietser, als je de sloot in fietst heeft dat meestal een andere oorzaak dan je eigen fietsvermogen, en als ongelukkige fietser in de sloot ben je dan het noodlottige slachtoffer van die oorzaak.

Gelukkig ga je zo met *hebben* en *zijn* niet meer de sloot in.

Odd *men* out

Het rijtje persoonlijke voornaamwoorden (*pronouns* in moderner jargon) in het Nederlands oplepelen lijkt niet zo moeilijk. Enkelvoud: eerste persoon *ik*, tweede persoon *je/jij*, derde persoon *hij/zij/het*; meervoud: eerste persoon *we/wij*, tweede persoon *jullie*, derde persoon *ze/zij*. Maar daarmee zijn we er nog niet. Er zijn maar liefst twee persoonlijke voornaamwoorden die in dit rijtje ontbreken: de beleefdheidsvorm *u* (waarover later meer) en het algemene voornaamwoord *men*.

Dat *men* is een beetje een vreemde eend in de bijt. Het gebruik van *men* is behoorlijk in verval geraakt. Waar *men* in de 19e eeuw in geschreven teksten nog bijna 4 keer per 1000 woorden voorkwam, is dat nu nog minder dan 6 op de 10.000. Bijna tien keer zo weinig. En als het dan al voorkomt is dat voornamelijk in wetenschappelijke teksten of serieuze krantenberichten. In het alledaagse gesproken Nederlands is *men* zo goed als verdwenen.

Die ontwikkeling zie je in meer talen. In het Engels, waar ooit het woord *man* (soms ook geschreven als *men*) als een soort algemeen voornaamwoord kon worden gebruikt, is dat gebruik al rond de 15e eeuw helemaal verdwenen. Nadien kwam nog wel het woord *one* (met de betekenis van het Nederlands *men*) op, maar het gebruik van dat *one* is altijd tot het formele Engels beperkt gebleven.

In het Duits daarentegen is *man* nog steeds in zwang. Daar komt het bijna net zo vaak voor als het woord *ich* (*ik*) en zelfs nog vaker dan de tweede persoon *du*. Het Duitse *man* wordt nog altijd actief in de spreektaal gebezigd en wordt dus niet zoals in het Nederlands

of het Engels beperkt tot het formele taalgebruik.

In talen waar een woord als *men* min of meer verdwenen is, nemen andere voornaamwoorden die taak over. Dat is meestal de tweede persoon, zoals in het Nederlandse *Je mag hier niet roken* of het Engelse *You can't smoke in here*. Maar ook andere voornaamwoorden kunnen worden ingezet, zoals *ze* in *Ze gebruiken veel meer Engels tegenwoordig* of *we* in *We eten in Nederland 's avonds warm*. De betekenis van *je*, *ze* of *we* is dus steeds meer veralgemeniseerd.

En daarin zien we een soort taalkundig stuivertje-wisselen. Je kunt aan de ene kant een rijker systeem van persoonlijke voornaamwoorden hebben waar ieder voornaamwoord een heel specifieke betekenis heeft. Een taal met zo'n systeem is het Duits waar *du* duidelijk *jij* betekent en niet iets algemener. Aan de andere kant kan een taal ervoor kiezen om dat voornaamwoordsysteem juist wat eenvoudiger te houden en sommige voornaamwoorden wat algemener in te zetten. Zo'n taal is bijvoorbeeld het Engels. Het Nederlands zit daar dan met het halfslachtig gebruik van *men* tussenin.

Het lijkt dus wel alsof talen aan de ene kant de behoefte hebben aan een algemeen voornaamwoord zoals *men*, maar aan de andere kant het aantal voornaamwoorden niet willen vergroten. Een mooi voorbeeld van die wisselwerking kun je terugvinden in het Frans. Het Frans kende in de 19e en in de eerste helft van de 20e eeuw een specifiek woord dat *men* betekende: *on*. *On mange* betekende zoiets als *Men eet*, maar kon ook goed gebruikt worden in situaties waarin we in het Nederlands *We eten* zouden zeggen. Dat *on* ging het woord *nous* (*wij* in het Frans) steeds vaker vervangen, zo sterk zelfs dat in het huidige gesproken Frans *nous* nauwelijks meer voorkomt. *On* is nu vooral een eerste persoon meervoud en heeft de betekenis van *men* grotendeels weer achter zich gelaten.

En daarmee is de cirkel weer rond. Men kent geen *men* meer in het Frans.

Met kleine stapjes vooruit

Soms laat de herkomst van een woord zich na enig puzzelen raden. Neem het woord *terug*. Met enige verbeelding kun je zien dat dit van het Middelnederlandse *te rugghe* komt. In de richting van je rug. Vergelijkbaar met het Engelse *back*. Maar een enkele keer is die herkomst veel mysterieuzer.

Neem de Franse ontkenning *pas*. *Pas* maakt deel uit van de constructie *ne ... pas* (als in *Je ne mange pas* – Ik eet niet). In het Frans worden er in een ontkenning altijd twee woorden gebruikt; overigens wordt in het gesproken Frans dat *ne* vrijwel altijd weggelaten. De historische achtergrond van het woord *pas* is op zijn zachtst gezegd wat merkwaardig. Het betekent namelijk ‘voetstap’. Hoe is de betekenis van ‘voetstap’ veranderd in ‘niet’? Dat is een fascinerend verhaal.

We gaan terug naar de 13e eeuw. De enige ontkenning in het Frans tot ongeveer 1200 was dat woordje *ne*, een heel kort woordje dat ook nog eens eindigt op een zwakke klinker. Nu is er niks mis met korte woorden die eindigen met een zwakke klinker. Het lidwoord *de* is ook zo'n woord, en dat functioneert uitstekend. Maar zulke korte woorden hebben wel een nadeel: ze zijn moeilijk om te benadrukken. *Ik zie DE auto* klinkt bijvoorbeeld veel minder natuurlijk dan *Ik ZIE de auto* of *Ik zie de AUTO*. Nu hoeft je lidwoorden gelukkig zelden te benadrukken. Maar voor ontkenningen is dat een ander verhaal. In het Nederlands is dat geen probleem. Het Nederlandse *niet*, met een volle klinker en ook nog eens eindigend op een harde t, laat zich makkelijk benadrukken. *Ik wil dat NIET* heeft een heel andere lading dan *IK wil dat niet*; beide klinken heel natuurlijk. Maar het

benadrukken van dat kleine woordje *ne* is niet goed mogelijk.

Omdat je zo'n woordje als *ne* zelf niet kunt benadrukken, greep het Frans terug op andere woorden, zogenaamde woordversterkers. Dat zijn woorden die een minimale hoeveelheid uitdrukten: *mie* (kruimel) of *grain* (graankorrel) voor ontkenningen bij werkwoorden die met eten te maken hebben, *goutte* (druppel) voor ontkenningen bij drink-werkwoorden, of *point* (punt) bij werkwoorden die over spreken gaan. *Ik eet geen kruimel* of *Ik eet geen graankorrel* klinkt inderdaad veel sterker dan *Ik eet niet*. *Ik drink geen druppel* heeft ook zo'n versterkend effect. En *Ik heb nog geen punt gezegd* is veel nadrukkelijker dan *Ik heb niet gesproken*. Deze combinaties werden steeds vaker gebruikt als versterker voor ontkenningen, tot ze gemeengoed werden. Net als de versterker voor werkwoorden van beweging: *pas*. *Ik zet nog geen voetstap* is veel sterker dan *Ik loop niet*.

Omdat deze woorden steeds vaker gebruikt werden als versterkers van ontkenningen, verloren ze in de combinatie met *ne* hun oorspronkelijke betekenis. Dat gebeurt meestal met woorden die vaker worden gebruikt. Een woord als *best* was ooit niets meer dan de overtreffende stap van *goed* (*goed* – *beter* – *best*), maar wordt tegenwoordig ook vergoelijkend gebruikt, bijvoorbeeld in zinnen als *Ik vind dit best moeilijk*.

Met het vervagen van die oorspronkelijke betekenissen werden deze versterkers inwisselbaar en raakten sommige ervan overbodig. Na een eeuw of wat, zo tegen het einde van de middeleeuwen, bleven er nog maar twee over: *pas* en *point*. *Pas* werd vooral in het noorden van Frankrijk gebruikt, *point* in het zuiden. Omdat het Frans gesproken in het noorden vanwege de invloed van Parijs het meest dominant was (en nog steeds is), legde *point* het af tegen *pas* en bleef die laatste als enige versterker over. En dus kun je tegenwoordig in het Frans zeggen dat je geen voetstap meer eet: *je ne mange pas*. De letterlijke betekenis 'Ik eet geen voetstap' is vervangen door het algemenere 'Ik eet niet'.

En daarmee is de laatste stap gezet.

Het redelijk alternatief

Er zijn heel veel woorden in het Nederlands die we heel vaak gebruiken, maar waarvan de betekenis op zijn zachtst gezegd niet altijd duidelijk is. Dit zijn meestal korte woorden, zoals *ook*, *maar* of *toch*. Probeer maar eens de precieze betekenis te vatten van de volgende regel uit de beroemde songtekst uit de film *Ciske de Rat*:

Ik ben toch ook nog maar een kind.

De crux zit hem erin dat het bij dit soort woorden niet alleen draait om de betekenis van het woord zelf, maar ook om de manier waarop die woorden worden uitgesproken; in het bijzonder om waar de klemtoon op ligt. De drie volgende zinnen hebben een heel andere betekenis:

Ik heb ook GISTEREN Marie gezien

Ik heb ook gisteren MARIE gezien

Ik heb ook gisteren Marie GEZIEN

In de eerste zin geef je aan dat je Marie zowel gisteren hebt gezien als op een andere dag. In de tweede zin dat je naast Marie ook iemand anders hebt gezien. En ten slotte in de derde zin dat je Marie niet alleen gehoord of gesproken hebt, maar ook nog gezien.

Beklemtoonde woorden openen de deur naar andere mogelijkheden. *Ik heb GISTEREN Marie gezien* introduceert alternatieve zinnen als: *Ik heb vandaag Marie gezien*, *Ik heb eergisteren Marie*

gezien, *Ik heb vorig jaar Marie gezien* en ga zo maar door. *Ik heb gisteren MARIE gezien* introduceert een aantal andere zinnen, met een ander lijdend voorwerp dan Marie, bijvoorbeeld: *Ik heb gisteren Hans gezien*, *Ik heb gisteren Sally gezien*, *Ik heb gisteren Doko en Petra gezien*, enzovoort. En *Ik heb ook gisteren Marie GEZIEN* geeft aan dat je Marie ook had kunnen horen of ruiken of voelen. Zinnen met een klemtoon maken dat je niet alleen de zin zelf uitdrukt, maar ook iets kan zeggen over een aantal alternatieve zinnen.

En daarmee worden de betekenissen van woordjes als *ook*, *maar*, *zelfs* of *toch* opeens een stuk duidelijker. *Ook* betekent dat niet alleen de zin waarin het woord voorkomt waar is, maar dat een van de alternatieve zinnen ook (sic!) waar is. Dus als je zegt *Ik heb ook GISTEREN Marie gezien*, bedoel je te zeggen dat je niet alleen gisteren Marie hebt gezien, maar dat een van de alternatieve zinnen zoals *Ik heb eergisteren Marie gezien* of *Ik heb vorig jaar Marie gezien* ook waar moeten zijn. Oftewel dat je gisteren en op een ander moment Marie hebt gezien.

Hetzelfde geldt voor woordjes als *maar* en *toch*. *Maar* geeft aan dat alternatieve zinnen met een 'hogere waarde' niet waar zijn. Met een zin als *De betekenis van woorden kost maar € 17,50* (met de klemtoon op die € 17,50), zeg je niet alleen dat dit boek € 17,50 kost, maar ook dat dit boek niet € 27,50 of € 37,50 kost, en dat daarmee de € 17,50 die u voor dit schitterende boek heeft betaald best meevalt. Zo'n waardeoordeel kan ook wat abstracter zijn. Als je zingt *Hij was maar een clown*, bedoel je dat hij geen 'serieuzer' beroep had.

Toch lijkt wat dat betreft op *maar*. Het geeft aan dat de uitgesproken zin waar is, maar dat een alternatief dat eerst waarschijnlijker leek, bij nader inzien niet waar is. Een zin als *Dit boek kost toch € 17,50* zeg je wanneer je bijvoorbeeld eerst dacht dat het € 27,50 kost maar dat dat dus toch niet het geval blijkt te zijn. *Hij is toch een clown* betekent dat de spreker van die zin eerst dacht hij een ander beroep had, bijvoorbeeld uitgever. Beklemtoonde woorden introduceren alternatieven voor de uitgesproken zinnen, en woorden als

ook, maar of toch zeggen vervolgens iets over die alternatieven.

Overigens heb je niet altijd zo'n woord als *ook, maar of toch* in een beklemtoonde zin nodig. Zinnen zonder zulke woorden zijn prima. Bijvoorbeeld: *Ik heb MARIE gezien* of *Wij willen PIZZA!* Zulke zinnen roepen ook alternatieven op, zoals *Ik heb Hans gezien* of *Ik heb Petra gezien*, of *Wij willen ijs* of *Wij willen friet*, en stellen dat uitsluitend de oorspronkelijke zinnen aan de orde zijn en geen van de alternatieve zinnen. *Ik heb MARIE gezien* suggereert dat je Hans of Petra niet hebt gezien en als iemand zegt *Wij willen PIZZA!* kun je diegene moeilijk afschepen met friet of ijs.

En daarmee moet het nu wel lukken om de zin *Ik ben toch ook nog maar een kind* te begrijpen. Mocht dat niet lukken, gaat u dan gewoon verder in het lied. De betekenis van *Krijg toch allemaal de klere* of *Val voor mijn part allemaal dood!* lijkt me wel duidelijk.